

Sòfocles: assaig sobre la seva vàlua i actualitat

Ramon Torné Teixidó

“Molts han provat en va de dir el més joiós en la joia;
ara, a l’últim aquí se’m manifesta en el dol.”

Friedrich Hölderlin

Ningú no dubta a afirmar que tot el teatre grec és un dels legats més importants del món clàssic. A cada època històrica les successives literatures nacionals *adoptaren* i *adaptaren* aquells antics gèneres escènics on el mite es comunicava amb l’espectador a través de la veu del poeta. La tragèdia va esdevenir, així, un vehicle privilegiat per a reflexionar sobre l’existència humana: la justícia, el destí, la veritat, la culpa, la felicitat, la tirania, l’odi, la pietat... Els personatges de diverses tragèdies han encarnat –en ocasions de manera molt intensa– algunes de les qüestions fonamentals que centren la història dels homes i les dones. És cert, tanmateix, que la filosofia i altres disciplines de les humanitats i les ciències socials (pedagogia, sociologia, teologia, antropologia) també s’han plantejat interrogants sobre aquestes mateixes qüestions. Però les respostes que els tràgics grecs del segle V a.C. van donar-hi continuen vigents avui dia i no són testimoni únicament d’un autor, sinó d’una forma de societat amb la qual hem volgut entroncar sense reserves. A més a més, aquell missatge de resposta no només es constituí com alternativa a alguns mites tradicionals de l’època, sinó que també avui es manté com un repte davant valors i formes de pensament diversos.

Les notícies antigues sobre la biografia de Sòfocles ens dibuixen un home de caràcter obert i afable, interessat en la vida política i social d’Atenes, amic personal de Pèricles, de l’historiador Heròdot i del poeta Ió de Quios. La fama de persona agradable i jovial, però, no impedí al nostre poeta d’aprofundir en les sinuositats del sofriment humà. De fet, aquesta és una de les “contradiccions” que més ha impressionat tothom que s’hagi atansat a l’obra sofòclia i que Hölderlin expressà lapidàriament. Veure la desgràcia com s’abat sobre els altres no pot menys que motivar una serena reflexió per part d’aquell que no pateix cap mal, l’espectador. Uns versos de l’*Àiax* ho deixen entendre a bastament quan Ulisses comenta la situació desesperada de l’heroi: “*Es*

troba sota el jou d'un fat terrible i en la seva sort veig la meva, perquè m'adono que mentre vivim no som res més que figures o ombres vàcues" (v. 123 ss.). Interpel·la la nostra actitud vital, d'un moll, aquest "en la seva sort veig la meva" i costa deseixir-se'n si no hi assentim o no hi parem l'esment adequat. Els exemples es podrien multiplicar fins a l'infinit essent aquest el marc on es duia a terme la *tasca educadora*, perquè, tal com s'ha dit, a Atenes no calia escola havent-hi teatre.

De Sòfocles s'ha dit que palesa una refinada capacitat per a marcar un *tempo* determinat al desenvolupament de l'acció i és raríssima –mirant el conjunt de la dramaturgia universal– la seva prodigiosa habilitat amb què aconseguia reflectir en un sol instant la manera de ser o l'emoció d'un interlocutor, només amb una o dues intervencions en el diàleg. Són característiques que formen part de la bellesa "subtil, ardent i salvatge" que temptà Carles Riba. Així, les innovacions de Sòfocles suposaven, sí, un perfeccionament en el gènere teatral però, a la vegada, la plasmació de les necessitats expressives que el poeta volia a les seves obres: no hi ha altra raó per introduir un tercer actor en escena o per augmentar el nombre de coreutes o per simplificar el missatge global de la trilogia a una sola peça. Aquí l'heroi es troba tot sol davant la seva consciència del que és bo o dolent, conforme a la pietat o sacríleg (en aquests casos fins i tot sense l'auxili dels déus!) per tal d'encaminar-se, majestuosament però sense que li estalviïn cap grau de dolor, vers la seva pròpia fi –unes vegades en forma d'apoteosi, d'altres en forma de ruïna total–. Quin és, sinó, el sentit de l'*Èdip Rei*? Èdip, el rei de Tebes, acabarà trobant-se en una *via tràgica*, un camí sense retorn. Un nou mal s'abat sobre la ciutat de Tebes i Apol·lo, el déu de Delfos, mana que sigui castigat l'assassí de Laios. Èdip comença les indagacions. Però el procés per desemascarar el culpable porta el nostre protagonista a *conèixer-se* realment. Sí, aquella màxima inscrita damunt la llinda del temple d'Apol·lo i atribuïda als Set Savis, *coneix-te a tu mateix*, se'ns revela ben cruel: el coneixement portarà a la ruïna aquell que davant del poble es gloriava de conèixer els enigmes, aquell que s'ufanava de ser el més poderós i que tots miraven amb enveja. Aquest procés de reconeixement, d'*anagnorismós*, deixa l'alè en suspens. Èdip, però, ha fet un acte heroic, ha perseverat en el seu coneixement fins a l'extrem, i això malgrat pressentir que aquella lluita es troba a tocar de la fatalitat: ningú no pot aturar el seu pas decidit, ni quan és a punt de saber la tràgica veritat ni, tampoc, quan tot s'ha descobert. Aquí es troba una clau important per valorar la grandesa de missatge de l'*Èdip Rei*, el drama que, de forma genial, conjumina la voluntat de l'home que s'enfronta amb el seu dolorós destí.

Efectivament, a cada tragèdia l'heroi es troba assetjat per pressions de tota mena: són les d'aquells que intenten de fer-li canviar o modificar la seva voluntat. Antígona i Electra, per exemple, són paradigmes de voluntat ferma. Afegim-hi encara que la idiosincràsia dels personatges sofoclis no s'entèn sense tenir en compte les motivacions psicològiques i morals que es desenvoluparen durant la societat il·lustrada, amb fortes dosis racionalistes, que prengué força els anys madurs de la democràcia atenesa: personatges com Creont i Ulisses (d'aquest darrer cas ens referim a *Filoctetes*) en són exponents que arriben al límit imaginable. Certament, amb la instauració de la democràcia a Atenes s'assoliren grans avenços, però s'esdevingueren simultàniament a una crisi de valors molt profunda motivada per la Guerra del Peloponnès, una contesa que Joan Alberich ha qualificat com "estèril i agotadora per a tota l'Hèl·lada".

Això dóna peu per fixar-nos breument en el cas d'*Antígona*. Aquí la nostra heroïna fa servir les lleis no escrites, naturals i immutables del deure moral i de l'amor envers els germans contra les arbitrietats dictades pel nou tirà que reclamaven, almenys, obediència passiva. Ara bé, no fou fins a partir del segle XIX, amb el romanticisme alemany (recordem que Hölderlin traduï la peça) i, sobretot al llarg del segle XX, que la figura d'Antígona reprèn el seu sentit original davant la contínua i inacabable polèmica entre consciència individual i interessos públics o de raó d'Estat. Arran de la Segona Guerra Mundial, per exemple, i per tal combatre el feixisme alemany des de les files intel·lectuals, sorgiren les peces homònimes de Cocteau (1942), Anouilh (1944) o Brecht (1947). Fou aleshores que Malraux proclamà allò de "la Resistència és el No d'Antígona a Creont". A Catalunya, en plena Guerra Civil, Espriu va compondre una primera versió del drama, també amb el títol d'*Antígona*, que quedà revisat definitivament el 1964. Tal com assenyala Joan Castellanos, "és certament inútil incidir en la inspiració concreta d'Espriu: la guerra civil, la divisió de la societat espanyola en dos bàndols, recordava de manera palesa la divisió de la Tebes d'Antígona i de Creont. Cap adaptació de cap altra tragèdia no podia ésser evocada amb més propietat". El valor de l'*Antígona* de Sòfocles rau, doncs, en la voluntat de recerca del que és just, bell i bo, jugant-s'ho tot pel tot, sense renunciar a la veritat inscrita en la natura humana fins i tot davant de qualsevol temor o amenaça que puguin venir imposats. La coherència que encarna la protagonista li ha valgut de convertir-se en un referent cordial per a nombroses generacions.

Si, com deia Carles Riba, la poesia de Sòfocles és "implacable en la seva expressió i en les seves cadències" només ens caldria desitjar que el seu públic de

feliços s'eixampli cada dia més. A tot això, de la perennitat del poeta i de l'actualitat de la seva obra, és Maria Àngels Anglada qui va deixar-nos el següent comentari ple d'emoció:

“Cap arqueòleg no ha trobat encara l’urna que guarda les cendres d’Èdip ni les d’Antígona; ni a Colonos, ni a Tebes, ni al cementiri atenès del Ceramic. Perquè és al cor dels homes que es troben, en realitat. No els cal cap més urna que la del record –terrisa alhora duradora i fràgil, que al cap de dos mil·lenis i mig el mall de tants bàrbars no ha aconseguit de trossejar.”